

Kongresu se zúčastnilo přes 800 delegátů reprezentujících 43 zemí. Zvláště početně byly zastoupeny rozvojové státy. Velkou část účastníků tvořili, jako obvykle při takových příležitostech, místní studenti. Na kongres však byli vysláni i studující příslušných oborů z některých zámořských univerzit. Ze socialistických zemí byly mezi referujícími zastoupeny pouze PLR a Jugoslávie. Diskuse v plénu se zúčastnil též delegát z MLR a z ČSSR. Péče organizátorů se omezovala téměř výlučně na průběh vlastního jednání, což se projevilo v nedostatku příležitostí k neformálním diskusím a k osobní výměně názorů mezi zahraničními delegáty.

Předmětem jednání kongresu byla řada relativně nepojených témat souvisejících s volným časem: Značná pozornost byla věnována projednání návrhu *charty volného času*, vypracovaného Nadací Van Clé a UNESCO. Velkému zájmu se těšily také problémy *metodologie výzkumu volného času*. Aktuálnost otázek tzv. kvality života, zahrnující též způsoby využívání volného času v kapitalistických zemích, našla svůj odraz v programových, blíže však nekonkretizovaných požadavcích některých západních vědců na překročení bariéry převážně kvantitativní interpretace výsledků empirických výzkumů z této oblasti.

Ve zvláštní sekci byla projednávána problematika *volného času, bydlení a rozvoje měst*, v jiné opět otázky *volného času, práce, alkoholu a drog*. Výměna výzkumných zkušeností o toxikomanii znovu ukázala kulturní podmíněnost, a tedy pochybnou srovnatelnost jejich vymezení právě v těch kapitalistických zemích, které jsou jí nejvíce postiženy. Sociálně ekonomické zdroje ani možnosti celospolečenského řešení takových sociálních problémů nebyly v diskusi zmíněny.

Jiným programovým okruhem byl *volný čas v souvislosti se sociální komunikací*. Tato problematika byla však redukována na rozbor působení tisku v některých rozvojových zemích.

Další témata, která byla předmětem jednání v komisích: *vliv stávajících hodnotových systémů na utváření volného času* (ve vystoupeních zde převládala osvětářská pojetí, vycházející z reflexe morálního řádu a sociální solidarity, z propagace tzv. voluntariátu, seskupení dobrovolných sociálních pracovníků, z historizující sociologie náboženství nebo z filozofické antropologie náboženství); *volný čas a neformální vzdělávání*; *volný čas tzv. neaktivní populace* — dětí, mládeže, nezaměstnaných a starých lidí; *kulturní funkce turistiky* — (pouze při této příležitosti byla v některých, z hlediska marxismu-leninismu nepřesných formulacích zmíněna skutečnost vykořisťování ve volném čase); *rozvoj sportu a násilí*.

Již výčet témat a reprodukce převládající terminologie naznačují celkovou ideologickou orientaci jednání. Samo organizační rozvržení jednání znemožnilo hlouběji postihnout souvislost různých forem využívání volného času s daným způsobem života a jejich determinovanost sociálně třídní strukturou různých typů společnosti. Na kongresu se neprojevila explicitně šířená náboženská propaganda, jak by bylo možné předpokládat z charakteru pořádající nadace. Ideologické působení však vyplývalo z vlastního faktu, že zkoumání aktuálních otázek volného času je podporováno právě především touto institucí. Projevilo se v nedostatečné vědecké připravenosti kongresu, v chaosu hledisek a rozdrobenosti kasuisticko-fragmentárních přístupů. V referátech převládá reformismus konzervativního ražení, rozbor empirických skutečností byly vesměs poplatné pozitivismu. Z toho vyplýval konečný výsledek, konstatovaný mnoha účastníky kongresu, že jednání nepřineslo žádný konkrétní program řešení problémů spjatých s využíváním volného času.

Účast na kongresu byla nicméně poučná. Umožnila konfrontaci poznatků a pojetí prezentovaných na tomto mezinárodním setkání s výsledky dosaženými v socialistických zemích a ukázala další možnosti aktivního prosazování marxisticko-leninské koncepce společenské skutečnosti v mezinárodních institucích, které se zabývají problematikou volného času systematictěji a na vyšší teoretické úrovni a k nimž patří například příslušný komitét ISA a Evropská společnost pro volný čas.

Jan Vlášil

W. Wesolowski o problémech soudobé sociologie

Jeden z nejznámějších a nejvýznamnějších soudobých polských sociologů, jehož dílo *Třídy, vrstvy a moc* je známo z českého překladu také našim čtenářům, první zástupce ředitele Ústavu základních problémů marxismu-leninismu ÚV Polské sjednocené dělnické strany prof. dr. Włodzimierz Wesolowski poskytl počátkem roku 1979 rozhovor polskému společensko-kulturnímu týdeníku *Kultura* (vyšel pod názvem

Běžné pravdy a nové otázky, Kultura č. 4 z 28. 1. 1979, s. 1 a 9). Vzhledem k tomu, že prof. Wesołowski vyslovil v rozhovoru řadu zajímavých, podnětných a zároveň diskusních názorů, chceme o nich informovat i čtenáře Sociologického časopisu.

Prof. Wesołowski se nejprve zabýval otázkou tzv. krize sociologie, o níž se dnes na Západě velmi často hovoří, a naznačil, kde je pravděpodobně třeba hledat její příčiny. V této souvislosti řekl: „Ještě nedávno se mohlo zdát, že se blížíme k úplnému zvědečtění sociologie, k plné testovatelnosti jejích tvrzení pomocí matematických a statistických metod. Kdyby se tedy podařilo všechno to ještě zformalizovat a zkodifikovat do nějakého jediného systému vědění, bylo by možné mluvit o teorii společnosti, vysvětlující všechno, co se v ní děje. Někteří lidé se domnívali, že bude možné vytvořit deduktivní teorii společnosti, na jejímž základě půjde předvídat kolektivní i individuální chování, a dokonce i budoucí sociální procesy. Tyto naděje, živé v šedesátých letech mimo jiné v důsledku pokroku matematických analýz ve společenských vědách a v důsledku módy kybernetiky, ustoupily dnes, jemně řečeno, skepsi a různým pochybnostem.“

Příčin toho je, podle W. Wesołowského, mnoho. Sám poukazuje pouze na jeden jejich okruh: „Ve světové akademické sociologii (...) bylo možné v padesátých a šedesátých letech mluvit o nadvládě určitých metodologických postojů a určité teoretické orientace.“ V metodologii to byl logický pozitivismus (novopozitivismus) a v teorii funkcionalismus. Obě tyto doktríny byly v sedmdesátých letech zpochybněny mladou sociologickou generací. „Obrodily a rozvinuly se dvě mocné konkurenční orientace: marxismus a humanistická sociologie. Tyto přeměny byly posíleny a podpořeny novými koncepcemi ve filosofii společenských věd.“ Ve světové sociologii se proto dá podle Wesołowského mluvit o nové situaci, a kdybychom pro ni chtěli používat slovo krize, tak spíše v pozitivním slova smyslu, neboť se vytvořil základ pro velké debaty, pro krystalizaci nových problémů a snad i nových řešení. Místo nadvlády jedné orientace zde nyní koexistují orientace tři.

Tato nová situace může být zvláště inspirující pro řešení nejzákladnějších otázek, které se týkají jednoznačnosti sociologického vědění. V období nadvlády logického pozitivismu pěstovala většina sociologů svou vědu podle Wesołowského slov na základě přesvědčení, že existuje jeden skutečný svět a jedna věda o něm. Zapomínalo se však na makrostrukturní a mikrostrukturní podmíněnost vnímání světa a také na specifické procesy konstituování „smyslu jevů“ během lidské činnosti. Sociální svět nejen „je“, ale je tvořen skupinovými a individuálními činnostmi orientovanými k cílům.

Prof. Wesołowski se v další části rozhovoru zaměřil také na roli marxismu a humanistické sociologie při vytyčování otázek týkajících se podmíněnosti sociologického vědění. Řekl, že tato role je velmi významná. „Marxismus vždy zdůrazňoval historickou a skupinovou podmíněnost percepce sociální skutečnosti. V historicky proměnlivých třídních strukturách spatřoval mimo jiné podmíněnost typů společenského vědomí. Dnes jsme svědky oživení této problematiky. (...) Částečně obdobné a částečně rozdílné problémy jsou vytyčovány v rámci široce definované humanistické sociologie.“

Otázky však zde koření v odlišné filozofické tradici, jsou vyjadřovány v jiném jazyce a řešeny v jiné perspektivě, a to v perspektivě jedince, nikoli skupiny či třídy. Humanistickou sociologii zajímá konstituování „smyslu“ lidských činností. „Například Alfred Schutz, který navázal jak na Maxe Webera, tak i na Husserla, je dnes považován za toho, kdo významně přispěl k renesanci ‚základních otázek‘, mezi něž patří například otázka vztahu ‚běžného vědění‘ o sociálním světě, k ‚vědeckému poznání‘ tohoto světa. Jaká jsou pravidla korespondence těchto dvou druhů vědění? Na to nedal jasnou odpověď, ale vytyčil otázku.“

V souvislosti s problémy vývoje polské sociologie W. Wesołowski řekl: „Sociologie v Polsku se rozvíjí v posledních třiceti letech velmi specificky, což však vůbec neznamená, že v izolaci od světových proudů. Jedním ze zvláštních znaků tohoto vývoje bylo to, že se v akademické sociologii rozšířil marxismus, a dále rozvoj empirických výzkumů. V rozvíjení těchto výzkumů jsme pomáhali sociologům z jiných socialistických zemí. Dnes z nich máme významné partnery diskusí a výzkumů. Naše historie se nedá snadno přirovnat k dějinám světové sociologie. Ostatně díky tomu, že jsme byli dosti svérázní, byli jsme vždy originálními a hledanými partnery v diskusích. Například naše empirické výzkumy byly v šedesátých letech méně triviální než mnoho obdobných výzkumů prováděných na Západě. Vycházely zpravidla z explikovaných teoretických předpokladů. Dnes u nás můžeme počítat jak s rozvojem marxis-

tické sociologie, tak i s pozitivními výsledky dialogu této orientace s humanistickou sociologií a s logickým pozitivismem.“

Marxistická sociologie v Polsku se nerozvíjela bez problémů. Měla ve svém vývoji horší i lepší období. „Výrazným nebezpečím byla tendence chápat skutečnost příliš abstraktně, pojímat ji v příliš velkých průřezech a v příliš dlouhých časových úsecích, poznamenávající některé marxisty. Toto nebezpečí trvá a může vést k podceňování konkrétních empirických výzkumů, jejichž cílem je poznání konkrétních úseků skutečnosti. To zase může ohrožovat využití výzkumů v konkrétních projektech.“ Nebezpečná je podle W. Wesołowského také jednostrannost některých marxistů, a to jak teoretiků, tak praktiků. Projevuje se v podceňování závislosti mezi ekonomickými, psychologickými a kulturními jevy.

Podle slov W. Wesołowského nelze přehlížet ani nebezpečí spočívající v neustálém opakování tzv. běžných pravd. „To, co bylo pravdivé dříve, může dnes vyžadovat nové promyšlení, nemusí být nutně zavrženo, ale může být obohaceno a modifikováno.“ Je tomu tak proto, že svět se rychle mění. „Marxistická analýza nemůže spočívat pouze v dokazování, že Marx měl pravdu. Už Lenin přece rozsáhle modifikoval a upřesnil Marxova tvrzení o kapitalismu, který tehdy vstoupil do stadia imperialismu. A v jakém stadiu je kapitalismus dnes? Stačí říci, že je ve stadiu imperialismu nebo všeobecné krize? Každý ekonom řekne, že je také ve stadiu mnohonárodních monopolů a praktik welfare state, jež za Lenina neexistovaly. V rámci kapitalismu nebyly známy praktiky nepřímého plánování. To všechno modifikuje hospodářskou a společenskou situaci. Tyto záležitosti bezprostředně souvisejí s problematikou třídní struktury, společenského vědomí a nesporně vyžadují, aby byly promyšleny.“

Neméně problémů je spjato se studiem socialistické společnosti. „Aplikace obecných předpokladů marxismu na výzkum socialistické společnosti je velkou otázkou. Je třeba si uvědomit prostou věc, že socialistické společnosti jsou uvědoměle tvořeny podle určitého plánu a zámyslu. Nikoli libovolně, neboť kontinuitu nelze přerušit. Ale platí zde jiná pravidla vzájemného působení společenských jevů i působení člověka na tyto jevy. Říkáme, že socialismus je plánované hospodářství. Ale ani Marx, ani Lenin nemohli přece zkoumat sociální mechanismy plánování. A neřekli *jak*, pod tlakem *jakých* historicky proměnlivých potřeb a zájmů, zorganizovaných sil a spontánních vlivů bude plánování probíhat. Nebo jak se budou za socialismu sladovat cíle, k jejichž realizaci musí všichni přispívat. Je proto třeba tvořit teorii těchto procesů a vycházet přitom z marxistických předpokladů.“

V části rozhovoru týkající se problematiky sociální struktury současné polské společnosti vyjádřil prof. Wesołowski přesvědčení, že rozdělení na třídy je dosud znakem sociální skutečnosti. „Zestátnili jsme továrny, ale zůstali v nich dělníci jako přímí výrobci, a v kancelářích továren nalezlo zaměstnání mnoho duševně pracujících. Neexistuje už továrník, který shrabuje do své kapsy zisk, ale zůstaly struktury podřízenosti a závislosti, různé druhy práce (...). Nadto zůstaly rozdíly v platech a v důsledku toho v materiálních podmínkách rodin. Máme v Polsku malovýrobní rolníky, kteří jsou přímým pokračováním předválečných rolníků. Socialismus dědí po kapitalismu závažné aspekty třídního dělení a snaží se je překonat. Ale rodí se také nové mechanismy diferencující společnost. Nové vztahy mezi společenskými skupinami, míšení uvnitř jednotlivých tříd i mezi nimi. To vše musí být předmětem sociologického zkoumání.“

Změny, které přináší socialismus, jsou podle Wesołowského rychlé a ne vždy jednodušné. Přeměny různých aspektů struktur nemusejí probíhat přímočaře, ale mohou mít různé výkyvy. Jako příklad uvádí prof. Wesołowski diferenciaci příjmů. „Ještě před pěti lety jsem měl sklon tvrdit, že se bude projevovat trvalá tendence k postupnému zmenšování rozdílů mezi společenskými skupinami. Dnes se domnívám, že zdaleka ne všechno, co se děje, musí napomáhat tendenci ke zmenšování globálních rozpětí.“

„Víme už hodně o přeměnách třídních struktur v naší společnosti a je to zásluha polské sociologie“, řekl W. Wesołowski dále. „Zkoumáme nejen přeměny takových velkých skupin obyvatelstva, jako je dělnická třída ve svém celku, rolnictvo nebo inteligence. Uvědomovali jsme si, že používání průměrných hodnot pro takové skupiny, například používání výše průměrných platů, stírá ohromnou vnitřní diferenciaci příjmů těchto skupin. Přešli jsme ke zkoumání užších sociálně profesních skupin v rámci jednotlivých tříd a vrstev. Stále bojujeme za to, aby se užší kategorie nepoužívaly jen v sociologii. Prosazujeme, aby se ve státních statistikách zachovalo dělení na dělníky a duševně pracující. Průměr týkající se celku ‚pracujících‘ nevyovídá zajisté nic, nebo jen velmi málo o společnosti. To jsou drastické příklady

používání velkých agregací. Málo říkají nejen sociologům, ale — což je vážnější — i vedoucím orgánům hospodářského a politického života.“

Prof. Wesołowski se zabýval také problematikou sociální mobility. V této souvislosti řekl: „Jako marxista a komunista bych chtěl vidět co největší rovnost o otevřenost naší společnosti. Ale jako sociolog vím, jak obtížné je splnění takových postulátů, uvědomuji si existující protikladné tendence a bariéry. Provádíme významné výzkumy sociální mobility, čili přechodu z jedné třídy do druhé, z jedné profesionální skupiny do jiné. Nejdůležitější je zde hranice přechodu z rolnictva do dělnické třídy a z dělnické třídy do vrstvy duševně pracujících. Když jsme prosazovali koncepci společenského vzestupu, měli jsme vždy na mysli dva aspekty: vzestup celých tříd, například kulturní vzestup rolnictva, a individuální vzestup rolnického a dělnického dítěte, možnost jeho vzdělávání, možnost toho, aby se stalo inženýrem nebo lékařem. Možná že jsme právě tento typ vzestupu prosazovali příliš silně, což vytvořilo představa, že pouze práce inženýra a lékaře musí být vysoce hodnocena. Dnes se objevuje přibrzdění mobility z rolnictva a z dělnické třídy do inteligence, která byla dříve velmi výrazná v důsledku prostých přeměn sociální struktury. (...) Vzniká otázka, zda je možné, abychom byli stále ‚naladěni‘ na nepřetržité a masové procesy třídní mobility. Je možné se ‚naladit‘ na něco jiného, co se zdá být stejně důležitým problémem. Osobně bych akceptoval vzestup, který by zároveň znamenal setrvání ve vlastní třídě. Tuto možnost bych viděl v rovině intelektuálních horizontů, v přechodu od jednoho stylu života k jinému. Je možné mít dělnické povolání, ale zároveň mít bohatý životní styl, který se projevuje ve vysoké kulturní spotřebě, ve vlastnictví vkusně zařízeného bytu, v zahraničních cestách apod. Jestliže sociálně profesní struktura není mobilitě příznivá, je třeba vyvolat ‚mobilitu‘ v jiných rovinách. Zpopularizujme heslo kulturního vzestupu celé třídy a snažme se vyvolat procesy vedoucí k tomuto cíli. Pak nebude tak příliš důležité, aby se rolnický syn stal dělníkem a dělnický syn inteligentem. Důležitá bude mobilita na jiné rovině.“

Vzniká však otázka, jak tyto procesy stimulovat. Na ni v závěru rozhovoru odpověděl prof. Wesołowski takto: „Kdysi jsem napsal článek o komplexním plánování přeměn třídní struktury, kde jsem upozorňoval na potřebu vytvořit programy, jež by globálně působily na různé roviny života jednotlivých tříd, a tak by docházelo k přeměnám života celé třídy. Je samozřejmě snadné napsat, že je takový program potřebný, je také snadné na papíře takový program zformulovat, ale těžší je uvést jej do života. K tomu jsou nutné jak prostředky, tak důslednost v jednání, tak i citlivé kontrolní mechanismy, zjišťující, zda se proces rozvíjí žádoucím směrem. Všechno to je velmi obtížné. Ale proto máme socialismus, abychom o takové věci usilovali.“

Jan Sedláček